

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ПАСИВ” В ОБЛІКОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Досліджено процес історико-облікової еволюції поняття “пасиву”, розкрито сучасні ознаки пасиву балансу, запропоновано власний підхід до трактування поняття пасиву як обліково-економічної категорії

Постановка проблеми. Сучасна система бухгалтерського обліку, що сформувалася під впливом різноманітних чинників, вимагає дослідження певних бухгалтерських понять і категорій, в тому числі термін “пасив”, не став виключенням. Незважаючи на те, що однією з головних складових бухгалтерського балансу є пасив, ні в минулому, ні в теперішній час питанню визначення пасивів як економічної категорії, не приділялося належної уваги. На сьогодні дане поняття має значну кількість різних підходів щодо його тлумачення. Саме тому виникає необхідність дослідити зміст, характеристику та особливості категорії “пасив”.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначення сутності пасиву було предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних дослідників. Серед вітчизняних авторів це М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуев, С.Ф. Голов, З.В. Гуцайлук, Є.В. Калюга, М.О. Козлова, Г.Г. Кірейцев, М.В. Кужельний, Ю.А. Кузьмінський, І.Д. Лазаришина, Ю.Я. Литвин, В.Г. Линник, Е.В. Мних, О.А. Петрик, М.С. Пушкар, В.С. Рудницький, В.В. Сопко, Н.М. Ткаченко, М.Г. Чумаченко, В.Г. Швець, В.О. Шевчук та інші. Серед зарубіжних авторів слід відмітити праці таких вчених як Х. Андерсон, В.Д. Андреев, С.Б. Барнгольц, Дж. Блейк, В.В. Бочаров, Ю.О. Данилевський, Д.А. Єндовицький, В.В. Качалін, В.В. Ковальов, Д. Колдуелл, В.Ф. Палій, В.І. Петрова, Я.В. Соколов, Е. Хелферт, Е.С. Хендріксен, А.Д. Шеремет. Враховуючи попередні надбання науковців, які досліджували пасив, слід відмітити відсутність єдиних методичних та організаційних підходів до концепції бухгалтерського обліку пасивів у системі управління економікою, що і зумовило актуальність проведеного дослідження.

Сучасний стан бухгалтерського обліку пасивів характеризується такими негативними явищами, як: неузгодженістю у визначенні змісту бухгалтерського обліку пасивів; нерегульованістю методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності пасивів, недосконалістю бухгалтерської облікової термінології щодо пасивів.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб з урахуванням досягнень та досвіду економічної науки та практики уточнити понятійний апарат у частині поняття “пасив” на підставі аналізу літературних джерел періоду з поч. XIX ст. до сучасності.

Викладення основного матеріалу. Будь-яке дослідження слід розпочинати з історії виникнення того чи іншого об'єкта дослідження. Історичний метод дає змогу отримати різні точки зору, що формувалися протягом тисячоліть та прослідкувати їх фактори, що вплинули на сутність понять.

Виникнення поняття “пасиву” необхідно починати розглядати з історії виникнення бухгалтерського балансу, а саме з історії виникнення подвійного запису, що сприяв початку складання фінансових звітів за певними принципами. Вивчення і удосконалення балансу розпочалося з I-II ст. до н.е. в Стародавньому Римі. Розглянемо нижче наведену таблицю 1, в якій міститься інформація поглядів різних вчених, які досліджували і давали характеристику балансу [7].

Таблиця 1. Дефініція пасиву з точки зору вчених XIX – XX століття

№ з/п	Вчений	Визначення "Пасив"
1	М. Берлінер (1893)	Кожний баланс розглядав ліквідаційним. Пасив був не що іншим, як діловим розпорядженням майновою масою активів, тобто планом розподілу майном. Згідно з господарською теорією, пасив представляв собою від'ємні облікові статті, в свою чергу, поділялись на дві сторони: 1)дебетову, призначену для запису збільшення додатних статей та рівнозначного в математичному відношенні зменшення від'ємних статей; 2) кредитову – для запису зменшення додатних статей та рівнозначного в математичному відношенні збільшення від'ємних статей
2	Г. Нікліш (1876-1946)	Пасив балансу включав рахунки власника і кредитора
3	Г. Холцер (1936)	При визначенні балансових складових виходив із його зовнішньої форми, говорячи про баланс як засіб обчислення вартості. Актив і пасив представляв як окремі частини, рівні за сумою групи рахунків, між якими існує певний кореспондуючий зв'язок
4	У. Шмаленбах (1873-1955)	Пасив – доходи, які ще не стали витратами. Його він поділив на наступні розділи: 1) видатки, але ще не витрати (заборгованість постачальникам, по заробітній платі тощо); 2) надходження, але ще не витрати (одержані позики тощо); 3) витрати, які стануть цінностями (резерви тощо); 4) доходи, які стануть цінностями (одержані аванси тощо); 5) капітал
5	Е. Косіоль (1940)	Актив і пасив розглядав, як зброєю обліку руху вартостей
6	К. Понайотопуло (1926)	Пасив – права третіх осіб та власника даного господарства (капітал), які розповсюджуються на майнову масу. Теорія трьох рядів рахунків голосить, що всі господарства відкривають особливі двосторонні таблиці або рахунки, в яких стан та збільшення активу, пасиву та капіталу записуються на тій же сторінці, на якій вони знаходяться в балансі, так і в наведеному рівнянні ($A=P+K$), а їх зменшення відображається на протилежних сторонах рахунків
7	Ф. Лейтнер	В рахунках пасиву, до яких відносяться власні та залучені засоби(тобто Капітал і борги), стан та збільшення, відмічаються з правої сторони
8	Е. де Фаж (1928)	За просторовою теорією. Вчений порівнював всю господарську діяльність з полем, яке має дві зони – зовнішню (пасив) і внутрішню(актив). Вважав що пасив відображає минулий і майбутній час, актив – теперішній час
9	Ч.Е. Шпруг (1842-1912)	Пасив – те, що я повинен
10	Ф. Єзерський (1836-1916)	Актив – засоби, Пасив – погашення

Проаналізувавши табл. 1, можна зробити висновок, що більшість дослідників характеризує дане визначення з точки зору того, які рахунки відносяться до складу пасиву. Слід відмітити і те, що У. Шмаленбах трактував визначення "пасив", як доходи, які ще не стали витратами. Особливої уваги заслуговують погляди Е. Косіоля, Е. де Фажа, Ч.Е. Шпруга, М. Берлінера, які тлумачили пасив не як складові певних рахунків, а як план ліквідації підприємства, рух майна або порівнювали з господарським процесом.

У 1933 році І.А. Кошкін [10] писав, що пасив – це джерело і умови формування засобів підприємства. В порядку наступного розширення цієї характеристики пасиву автор відмітив наступні моменти, які відносяться до його розвитку і визначенню (табл. 2).

Таблиця 2. Визначення і характеристика поняття “пасив” за І.А. Кошкіним [10]

<i>Визначення</i>	<i>Коротка характеристика</i>
Пасив – сукупність зобов’язань	Із принципу приватної власності – сукупність зобов’язань підприємства перед третіми особами і власними засновниками ($A - П - K = 3$); соціалістичних підприємств сукупність зобов’язань, які виходять із принципів суспільної власності і планових розрахунків
Пасив – джерело засобів	Сукупність джерел виникнення засобів підприємства, тих джерел, за рахунок яких фінансується актив балансу. Ці джерела поділяються на дві групи: 1) власні фонди, тобто ті джерела засобів, які повністю знаходяться в розпорядженні підприємства; 2) кредити, тобто тимчасові джерела засобів, які використовуються певний період і в певних формах
Пасив – призначення засобів	Сукупність засобів підприємства, що згруповані за своїм призначенням та цільовим характером
Пасив – розподілення засобів	Сукупність засобів підприємства, що відображають функції соціального розподілу в частині розподілу продуктів праці. Виділяють такі основні напрямки в розподіленні виробленого продукту: 1) заміщення; 2) розширення; 3) забезпечення; 4) використання

Отже, автор стверджує, що пасив є відображенням джерел і умов формування засобів підприємства. Під умовами формування автор розуміє: 1) зобов’язання, які мають місце у відношенні приватних осіб; 2) зобов’язання і форми одержання засобів від суспільства; 3) елементи соціального розподілення продуктів і відображення запланованого цільового використання засобів [10, с. 270]. На нашу думку, окремо трактувати пасив як призначення засобів є недоцільно, адже за назвою джерела можна чітко знати і розуміти призначення того чи іншого засобу. Цілком погоджуємося з І.А. Кошкіним саме в тому, що пасив є сукупністю і джерелом засобів.

В табл. 3 представлені визначення бухгалтерського терміну “пасив”, які викладені в роботах сучасних вітчизняних вчених-економістів. Очевидно, що в даний час не має однозначного трактування цього терміну.

Таблиця 3. Тракткування терміну “пасив” в сучасній економічній літературі

<i>Джерело</i>	<i>Визначення “пасив”</i>
1	2
Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуел, [11, с. 21]	“...зобов’язання, що припускають потенційне зменшення доходів, яке виходить із отриманих активів або послуг від інших юридичних осіб, які прийняті даними юридичними особами в результаті раніше проведених операцій, здійснених в минулому”
Сопко В.В. [15, с. 106]	“...сума власних і позичених коштів для господарювання, що виражає виробничі (господарські) відносини”
Кужельний М.В., Линник В.Г. [11, с. 93]	“...це система показників, які відображають джерела утворення й цільове призначення засобів господарства, також згрупованих у якісно однорідні групи”
Бутинець Ф.Ф. [5, с. 111]	“...перелік джерел фінансування активів. Терміном “пасив” позначаються два поняття: борги кредиторам та вся сума внесених в підприємство капіталів, як власних, так і залучених”
Бакаєва А.С. [1, с. 45]	“...сукупність зобов’язань, які виникають у результаті заборгованості організації в наслідок її господарської діяльності, розрахунки по якій призводять до витрачання коштів”

Продовження табл. 3

1	2
Благодатін А.А., Пантелєєв В.П. [2, с. 76]	“...1) частина бухгалтерського балансу, як правило права, що характеризує джерело утворення та цільове призначення коштів; заборгованість фірми або окремої особи; 2) сукупність боргів і зобов'язань підприємства (на противагу активам); 3) перевищення витрат над надходженням”
Борисов А.Б. [4, с. 91]	“...всі офіційні вимоги по відношенню до економічного суб'єкта”
Уолл І.Н. [18, с. 62]	“...в термінах балансового звіту пасиви представляють собою джерела фінансування. Це ті засоби, за рахунок яких придбаються активи компанії”

Аналізуючи табл. 3, відмітимо, що пасив балансу визначається як: 1) власні та залучені засоби для діяльності, що визначають виробничі відносини; 2) джерела формування господарських засобів; 3) джерела формування та цільового призначення засобів підприємства; 4) зобов'язання, які призводять до потенційного зменшення доходів; 5) ресурси, згруповані за призначенням: власний капітал і боргові зобов'язання.

Не можемо погодитись із твердженням А.Б. Борисова, що пасив – це “всі офіційні вимоги стосовно економічного суб'єкта” [4, с. 91]. На нашу думку, це твердження стосується трактування пасиву як юридичної категорії і не враховує ні економічних, ні облікових особливостей.

Слід відмітити, що розкриваючи термін “пасив”, автори не обмежуються однією ключовою характеристикою. Виділяється три основні підходи до трактування пасиву: економічний, юридичний та бухгалтерський. Так, проф. В.В. Сопко крім визначення, наведеного в табл. 3, характеризує пасив, виходячи із юридичного аспекту, як виробничо-правові відносини та відносини власності, які виникли між підприємством та іншими суб'єктами господарювання. Аналогічний підхід у проф. Ф.Ф. Бутинця [5; 6], який пасив розглядає з двох точок зору. Пасив володіє інформацією про два типи платіжних вимог – вимог кредитора, які є зобов'язаннями, та залишкові вимоги інвесторів, які є капіталом. Пасив – це ресурси, передані підприємству кредиторами та інвесторами, і вимоги кредиторів по відношенню до засобів підприємства. Така ознака може мати місце, але її слід враховувати разом із іншими характеристиками пасиву.

Проаналізувавши погляди різних вчених, щодо тлумачення даного визначення, можна сказати, що частина науковців визначають “пасив” виходячи із його місця в балансі.

Беручи до уваги погляди вчених-економістів, дійшли висновку, що під пасивом слід розуміти капітал засновників, що в процесі діяльності підприємства змінюється в залежності від зобов'язань, які характеризують відносини з державою, працівниками та іншими установами.

Дослідження активу і пасиву балансу знайшло відображення і в іноземній економічній літературі. Так, Б. Нідилз та Х. Андерсон пропонують дві сторони балансу розглядати з двох точок зору: ресурси і вимоги; джерела фондів і напрямки їх використання. При першому підході – статті активів – це економічні ресурси підприємства. Суми для кожного активу враховується відповідно до основних принципів. Статті пасивів – це вимоги до підприємства зі сторони інвесторів (власників) та кредиторів [11, с. 30].

На нашу думку, заслуговує на більшу увагу другий підхід, за яким ліва сторона балансу показує напрямки використання або вкладення наданих підприємству засобів, оскільки вкладення здійснюються для того, щоб допомогти підприємству досягти своїх цілей. В пасиві показуються джерела засобів, вкладених в активи, тобто відображається яким чином здійснюється фінансування активів. З цієї точки зору балансове рівняння $A = Z + BK$ інтерпретується таким чином: кожна гривня, вкладена в активи підприємства, надається або кредиторам, або власникам, і кожна представлена гривня вкладається в певний вид активів.

Не можна обмежуватися лише тим, що пасив показує джерела утворення ресурсів підприємства. Визначення показника джерел утворення ресурсів підприємства необхідно доповнити ще й вказівкою на те, що в пасиві знаходять відображення організаційно-економічна структура та правовий режим ресурсів підприємства, їх цільове призначення в процесі відтворення. Таким чином пасив показує, по-перше, яка організаційна структура фондів, який їх порядок утворення та правовий режим, та, по-друге, яким є їх цільове призначення у процесі суспільного відтворення.

На сьогодні слід розуміти, що пасив балансу не лише відображає джерела утворення активів – це надто вузьке, однобічне розуміння цієї категорії. Деякі сучасні автори (на жаль, не всі) наводять більш глибоке визначення цього поняття, у чому ми їх цілком підтримуємо: пасив – це відображення фінансово-господарських відносин між підприємством з одного боку та інвесторами, фінансово-кредитними установами, постачальниками, персоналом і держбюджетом тощо з іншого.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті проведеного дослідження сутності “пасив” встановлено, що на сьогодні не існує чіткого визначення даного поняття та його складових. В результаті чого виникає необхідність систематизації поглядів щодо тлумачення даного поняття і розробки нового підходу, що включав би всі характеристики. Дійшли висновку, що під пасивом слід розуміти капітал засновників, що в процесі діяльності підприємства змінюється в залежності від зобов'язань, які характеризують відносини з державою, працівниками та іншими суб'єктами господарювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакаева А.С. Бухгалтерские термины и определения / А.С. Бакаева // Бухгалтерский учет. – 2002. – №6. – С. 160-161
2. Благодатин А.А. Финансовый словарь / А.А. Благодатин, Л.М. Лазавський, Б.А. Райзберг. – М.: ИИФА-М, 2006. – VI – 378 с.
3. Бланк И.А. Словарь-справочник финансового менеджера / И.А. Бланк. – К.: Центр 1998. – 480 с.
4. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 1999. – 895 с.
5. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ПП Рута, 2000. – 640 с.
6. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: [підручник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів] / Ф.Ф. Бутинець. – 8-ме вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП Рута, 2009. – 912 с.
7. Бутинець Ф.Ф. Історія розвитку бухгалтерського обліку: [В 2-х частинах. Ч.1: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит”] / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ПП Рута, 2001. – 512 с.

8. *Бутынец Ф.Ф.* Организация ревизии в колхозе / Ф.Ф. Бутынец. – К.: Урожай. – 1976, – 232 с.
9. *Загородній А.Г.* Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
10. *Кошкин И.А.* Оперативно-балансовый учёт/ И.А. Кошкин. – Ленинград: ЛЕНОБЛИЗДАТ, 1933. – 404 С.
11. *Кужельний М.В.* Теорія бухгалтерського обліку: Підручник / М.В. Кужельний, В.Г. Линний. – К.: КНЕУ, 2001. – 334 с.
12. *Кузнєцов В.* Великий словник бухгалтера. / В. Кузнєцов, О. Михайленко. – Х.: Фактор, 2005. – 532 с.
13. *Нидлз Б.* Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл; Пер. с англ. / Под ред. В.Я. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 496 с.
14. *Орлова В.К.* Бухгалтерський облік: навчальний посібник / В.К. Орлова, В.І. Савич, Л.А. Костецька. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
15. *Пантелєєва В.П.* Словарь бухгалтера та аудитора / В.П. Пантелєєва, О.С. Сніжко. – К.: ДП Інформ.-аналіт. агентство, 2009. – 239 с.
16. *Плікус І.* Бухгалтерська звітність: якою вона має бути? / І. Плікус // Бухгалтерський облік і аудит. – 1997. – №9. – С. 3-6
17. *Сопко В.В.* Бухгалтерський облік: навч. посібник / В.В. Сопко. – К.: КНЕУ, 1998. – 448 с.
18. *Уолл Н.* Экономика и бизнес. А-Я: Словарь: справочник / Пер. с англ. К. Л. Ткаченко. – М.: ФАНР-ПРЕСС, 1999. – 624 с

ПЕТРЕНКО Наталія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант Житомирського державного технологічного університету.

Стаття надійшла до редакції 13.09.11 р.